

Pukánszky Béla:

MAGYAR–SZÁSZ MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

Amikor a magyar–szász művelődési kapcsolatok alakulását vizsgáljuk, két ténnyel kell számot vetnünk. A fejlett erdélyi szász és birodalmi német történettudomány előszeretettel ábrázolja a szászságot a német népi gondolat egyik legerőteljesebb és legrégebb képviselőjének, s ezt a gondolatot állítva szemléletének középpontjába, a történet folyamában is elsősorban annak erősödését és fokozatos tudatosodását látja meg. Kétségtelen, hogy ennek a szemléletnek nagymértékben van jogosultsága. A szász etnikum és műveltség zárt egységét valóban mindenekelőtt a Németországgal való állandó kapcsolatoknak, az „anyaországból” jövő ösztönzéseknek köszönheti, s a nagy-németséghez való tartozás tudata különösen az újabb korban a szászok történetének egyik jelentős formáló ereje lett. Az Andranumban privilegizált területegység határainak kitolódása az egész erdélyi szászlakta földre, az Universitas Saxonum megalakulása a XV. század végén, Honterus reformatori műve és a Siebenbürgisch-sächsische Landeskirche megeremtése, a XVII. és XVIII. század történetpolitikai irodalma nyomán megerősödött népi öntudat és a XIX. századi nyelvi harc jelzik az elkülönülési folyamat fontosabb állomásait és formáló erőit.

Elismerjük, hogy a szász nép legjobbjai olykor ennek az elkülönülésnek a veszélyeit is felismerték, és súlyos teherként érezték a szász élet és gondolatvilág megszűkülését, levegőtlen zártágát; a német népi gondolat számos alakváltozatában nemcsak egy új, hatalmas összetartozás távlatát csillogtatta meg a szász értelmiség előtt; ehhez a gondolathoz kellett sokszor folyamodniuk azoknak, akik szabadulni akartak a „kisszász” ideológia merev és szűk korlátaitól. De a szász fejlődés uralkodó iránya mégiscsak a Németországgal való kapcsolat és

az elkülönülés fokozódó készsége maradt. Ezzel az uralkodó iránnyal szemben a magyar–szász kapcsolatok a művelődés terén is csak a második vonalba kerülhettek.

A másik tény, amellyel a magyar–szász művelődési kapcsolatok vizsgálatánál számolnunk kell, az évszázados magyar–szász együttélés a magyar állam keretében. Az állami együttélésen belül adódó művelődési kapcsolatok szükségképpen más természetűek, mint a külön állami életet élő népeké. Jobban átmeleg átszövik az egész életet, erősebben függvényei az együttélés folyamán szüntelenül adódó érdekközösségeknek vagy érdekellentéteknek. Kevésbé vagy nem mindig rögzíthetők nagy szellemi áramlatokhoz, eseményekhez és egyéniségekhez, nem annyira a magas műveltség rétegében lépnek elélnk, mint inkább széles körben, a tömegek mindennapi életében mutatkoznak. A magyar–szász kapcsolatok szemléleténél ezenfelül két olyan műveltség érintkezési pontjait keressük, amelyek közül legtöbbször a magyar az adó fél, míg más, különösen a nyugati nagy népekhez fűződő kapcsolatok vizsgálatánál a magyarság többnyire mint befogadó fél áll előttünk. De hogy a magyarság valóban mit adott a szászságnak, azt a sajátos erdélyi népi viszonyok, a közjogi helyzet, az eltérő társadalmi előfeltételek miatt és ezer más tényező egymásbafonódása folytán időnként rendkívül nehéz pontosan megállapítani. Mindezek olyan körülmények, amelyek a rendelkezésünkre álló gazdag szemléleti anyag mellett is megnehezítik vizsgálatainkat. A magyar–szász művelődési kapcsolatok szemléleténél mindenesetre számolnunk kell velük, mint az együttélés következményeivel.

A felismerési nehézségek mindjárt a magyar–szász kapcsolatok kezdeteinek vizsgálatánál mutatkoznak. A szászság már erdélyi letelepedése alkalmával természetesen érintkezésbe került a magyarsággal. A szászlakta terület kezdettől fogva nem volt egységes. A három nagyobb telepítési egység közül – a Szeben vidéki, barcasági és besztercei – mindegyik szorosan érintkezett magyar- és székelylakta területekkel, s rajtuk kívül főképp a különálló szász szigetek – Krakkó, Magyar-Igen, Rumes és a Meggyes vidéki kolónia – nyújtottak természetes lehetőséget a magyarokkal és székelyekkel való együttfejlődésre. Az

együttfejlődésnek azonban csak egyes részleteit ismerjük. Tudjuk például, hogy a XIV. és XV. században a szász tömegek szívsós harcban állottak a jogegyenlőségért saját hatalmas főtisztviselő családjaikkal, az ún. Erbgräfekekkel, akik örökös tisztségekre törekedtek; ezek a családok viszont erősen közeledtek életformájukban a magyar nemességhez, sőt nagyrészt bele is olvadtak. Tudjuk azt is, hogy a XV. századi egyházi vizitátorok állandóan panaszkodnak a magyar nemesség példája nyomán a szász tömegekben egyre jobban terjedő magyar szokásokra, a ruha- és hajviseletre. De e néhány részlet mellett a magyar-szász kapcsolatok első szakaszának művelődési eredményei meglehetősen homályban maradnak. Sőt a magyar-szász együttélés további útján is ismételten találkozunk olyan szakaszokkal, amikor a politikai érdekközösség eredményeit a művelődés szempontjából nehezen tudjuk megmérni; ilyen – hogy csak egy-két példát említsek – a három nemzet, a magyar nemesség, a székelyek és a szászok uniója a XVI. században önállósult Erdélyben, ilyen a XVII. század végén a felszabadító háború után az Erdély függetlenségéért közösen vívott magyar-szász küzdelem is.

A szorosabb értelemben vett magyar-szász művelődési kapcsolatok a humanizmus óta fejlődnek megszakítatlan folytonosságban. A szűkebb hazájuktól és népüktől lelkileg is eltávolodó szász humanisták részben közvetlenül, részben Bécsen keresztül keresnek kapcsolatot a magyar humanizmussal. Celtis barátai és a Dunai Tudós Társaság köréhez tartozik V. Krauss brassói orvos, a Bécsi Egyetem tanítványa, aki állandóan érintkezik a magyar humanizmus jeles képviselőivel. Ugyancsak a magyar humanisták tágabb közösségének tagja A. Wolfhard, az első hazai nyelvtan szerzője, Horatius kiadója. Inkább az Erasmus követő magyar humanistákkal ápolja a kapcsolatokat J. Piso erdélyi szász koszorús költő, II. Lajos egyik nevelője.

A reformáció azzal, hogy a szászok egységesen csatlakoznak a lutheri ágostai hitvalláshoz, s ezt szembeállítják a „magyar”-nak mondott kálvinizmussal, hatékonyan elősegíti a szász művelődés elkülönülését. A reformáció elfogadása körül támadt szenvedélyes dogmatikai harcokban alakuló magyar-szász mű-

velődési kapcsolatokat és feszültségeket tanulságosan szemlélteti a nagyszzebeni születésű Caspar Helthből lett Heltai Gáspár szellemi fejlődése és nemzetiségi metamorfózisa. Irodalomtörténeteink erről a metamorfózisról nem sokat mondanak. Pedig Heltai megmagyarosodása szervesen összefügg életének legsúlyosabb válságaival, felekezeti álláspontjának ingadozásaival. Ezekben a felekezeti állásfoglalásokban Heltai nem sok önállóságot mutat: igen könnyen kerül nálánál erősebb egyéniség befolyása alá. Mint buzgó lutheránus, a Wittenbergi Egyetem neveltje, sikerrel védi meg a Krisztus isteni természetéről szóló tant Stancarusszal szemben. Kálmáncsehi és az erdélyi magyar kálvinisták hatása alatt aztán mindinkább eltávolodik lutheri álláspontjától, végre pedig teljesen fiatalabb, de határozottabb és céltudatosabb paptársa, Dávid Ferenc fegyverhordozója lesz. S amint lutheri álláspontjától eltávolodik, úgy válik ki Dáviddal és kolozsvári gyülekezetével együtt az erdélyi szász nép kötelékéből.

Az erdélyi szász reformáció azonban minden elkülönítő hatása mellett – erősen összefonódva humanista hagyományokkal – nem szakítja meg a magyarsággal való kapcsolatokat. Honterus, az erdélyi szászok reformátora a magyar humanisták között is nagy tiszteletnek örvend; jellemző, hogy Verancsics Antal, a reformáció korának egyik legjelesebb katolikus humanistája csak azért akart Brassóba utazni, hogy Honterust megölelhesse; Honterus – mondja Verancsics – Erdélyt ismertebbé, Brassót pedig híressé tette a külföldön. A magyar földet érő végzetes események a XVI. századi szász humanistákat fokozottabb mértékben indítják történelmünk tanulmányozására: T. Bomel, a szász jogszokások gyűjtője *Cronologia rerum Ungaricarum* c. művében az egész magyar nemzet történetét összefoglalja a XVI. század közepéig; Erdély történetének megírását tervezi M. Siegler nagyszzebeni származású lelkész, de csak két könyvvel készül el; a szászok legnagyobb történeti epikusa a XVI. században, Ch. Schesaeus pedig *Ruinae Pannonicae* c. tizenkét énekes hexameteres eposzában a súlyos következményű török harcokat énekli meg, erősen követve Tinódi históriás énekeit. A magyarsággal való kapcsolatokat a tudós humanista

irodalom további alakulásában is állandóan megtaláljuk. A XVII. század szász eredetkutatói történeti előadásukba gyakran támaszkodnak főképp az erdélyi magyar historikusok munkáira. Persze, tekintetüket legtöbbször teljesen elhomályosítja a nemzeti elfogultság vagy ellenszenv. Különösen áll ez J. Trösterre meg L. Toppeltinusra; mindketten behatóan foglalkoznak a magyarsággal. Tröster, *Das Alt und Neue Teutsche Dacia* c. művében (1666) hun származásúaknak mondja ugyan a magyarokat, de minthogy szerinte a hunok is német eredetűek, a magyar nyelvet is a németből származtatja. E fantasztikusan merész megállapítása mellett van helyes észrevétele is: meglátja a hasonlóságot a magyar és finn nyelv között. Toppeltinus *Origines et Occasus Transsylvanorum* c. munkájában (1667) jóval óvatosabb Trösternél, a magyarokkal és nyelvükkel sem bánt el olyan könnyen. Nem ismer sem népet, sem nyelvet, melyet a magyarral rokonsági kapcsolatba hozhatna, és csak néhány magyar, olasz és spanyol hasonló hangzású szót állít egymás mellé. A magyar írók közül különösen a „halhatatlan” Molnár Albert érdemeit méltatja. Az eredetkutatók szertelen feltevéseivel szembeszálló józanabb Franck von Frankenstein királybíró a magyarság iránt alig van több rokonszenvvel, mint elődei. De mégis a magyar irodalom és írásbeliség hatása alá kerül: *Hecatombe Sententianarum Ovidianarum* c. négy nyelvű gyűjteményében (1679) részben magyar alexandrinusokban fordítja le a szentenciákat, és román szövegeiben is magyar helyesírást használ.

A XVII. században jelentős része van a magyar–szász kapcsolatoknak a szász iskolaügy fejlődésében is. A szász iskolázás fellendülése ebben a korban főképp Bethlen Gábor nevéhez fűződik. Legnagyobb alkotása, a gyulafehérvári iskola, református jellegénél fogva ugyan nem sokat jelentett a szászok számára, de iskolapolitikája buzdító példaként hatott, és alkalmas fejlődési légkört teremtett a szász iskolaügynek is. A német műveltség közvetítésével pedig a szászoknak is sokat adott a gyulafehérvári iskola. M. Opitz rövid erdélyi tartózkodása alatt (1622–23) elhagyatottságában bizonyára érintkezett az erdélyi szász szellemi élet néhány vezetőjével – jellemző, hogy már ek-

kor a Germanissimi Germanorum elnevezéssel tiszteli meg a szászokat –, sőt könyvtárának néhány nálunk maradt töredéke azt mutatja, hogy távozása alkalmával ajándékokkal is kedveskedett ismerőseinek. Az 1629-ben meghívott német tanárok, Alstedt, Bisterfeld és Piscator pedig működésükkel közvetve egész Erdély iskolai életét irányították. Ilyen körülmények között az erdélyi szász iskolaügy a magyar fejedelmek jóvoltából a XVII. században szilárd alapon fejlődik tovább; az ellenreformáció sem képes már arra, hogy ezt a fejlődést komolyan meggátolja. Az iskolázás terén erősödő magyar–szász kapcsolatok bizonyítékai a szász nyomdákban magyar–német vagy magyar–német–latin párhuzamos szöveggel egyre nagyobb számban kikerülő tankönyvek is. Már a XVI. század utolsó éveiben megjelenik Nagyszebenben Erasmus ókori írók szentenciáit tartalmazó gyűjteménye magyar–német–latin magyarázatokkal, a XVII. században pedig Brassóban adják ki egymás után Comenius tankönyveit, főképp a *Ianua linguarum*-ot és az *Orbis sensualium pictus*-t hasonló alakban. Az iskolázás mellett erősödnek a szálak a magyar szellemi élet felé az egyházi irodalom terén is. Az erdélyi szász prédikátorok műveikben gyakran emlékeznek meg a magyar fejedelmekről, a magyar vitézségről, a magyar protestantizmus jelesebb szellemi képviselőiről, vagy pedig a magyar ellenreformáció ismert irodalmi harcosaival – különösen Sámbar Mátyással – szállnak vitába.

Új lendületet kapnak a magyar–szász művelődési kapcsolatok a felvilágosodás korában. A felvilágosodás nemzetek fölé emelkedő művelődési fanatizmusa a szász értelmiségnek egyébként elzárkózó tagjait is közelebb hozza a magyarsághoz, hogy az állampatriotizmus jegyében közhasznúan munkálkodjanak vele együtt a haza, azaz az állam javára. Ez a törekvés domborodik ki például J. Seivertnek, az erdélyi szász tudománytörténet legnagyobb képviselőjének munkásságában. Seivert a felvilágosodás eszméitől hajtva kilép a mindinkább elkülönülő, elszigetelődő kis erdélyi szász világból; kapcsolatot keres nemcsak a hazai németiség Erdélyen kívüli részével, hanem a magyar tudósokkal is; velük az egész hazai értelmiséget hatalmas művelődési szervezetben akarja összefogni, hogy az

ország belső felemelkedését a felvilágosodás szellemében biztossítsa. Ebben a szellemben szövődnek a szálak általában a magyar és az erdélyi szász értelmiség között; közös munka indítja meg a hazai, különösen erdélyi természettudományi és történeti kutatást. Igaz, hogy a szász történettudomány a közvetlen szellemi indítékot Schlözertől, a magyargyűlölő göttingai egyetemi tanártól kapja, de a továbbiakban, mint a század utolsó évtizedében meginduló *Siebenbürgische Quartalschrift* tanulmányai mutatják, erősen támaszkodik a magyar tudósok munkásságára is. S a szellemi kapcsolatok megszilárdulását elősegíti a politikai érdekközösség, mely – igaz, hogy csak átmenetileg – csodálatosképpen éppen az erdélyi szász történetírók egy része által „nagynémetnek” dicsőített II. József abszolutisztikus törekvései nyomán támadt. II. József bizony egyáltalán nem volt tekintettel a szászok németiségére; a Szász Univerzitást éppen úgy megszüntette, mint Erdély többi történelmi közösségeit, vagyont lefoglalta, a szász székeket éppen úgy beleolvasztotta a tíz erdélyi vármegyébe, mint a székelyeket, a Gubernium székhelyét Nagyszébenből Kolozsvárra helyezte át, s amit talán legnehezebben viseltek el a szászok: megvalósította a koncivilitást, megengedte, hogy bárki tetszése szerint beköltözhessek az erdélyi szász városokba. A szászok az erdélyi alkotmány védelmében lényegileg együtt küzdöttek a magyar nemességgel és a székelységgel, hiszen a német hivatalos nyelv – az egyetlen előny, melyet II. József reformjai a szászok számára jelenthettek volna – náluk már megvolt. A reformrendeletek visszavonását ők is örömmujongással fogadták, akárcsak a magyarok vagy székelyek. „Valóságos mámor fogta el a lelkeket; nemesek és tisztviselők, magyarok és szászok együtt ettek és ittak, együtt kerekedtek táncra világos nappal, utcán és országúton egyaránt” – írja F. Teutsch, a szászok történetírója. Igaz, hogy a szászok nemsokára újra szembekerülnek a másik két erdélyi nációval, mikor nyilvánvalóvá lesz, hogy a jozefinizmus csődje nem jelenti egyúttal a privilégiumok csorbítatlan visszaállítását is; de a közös történelmi tudat kibírja ezt a teherpróbát; elég erős ahhoz, hogy eredményei a művelődés terén is megmutakozzanak.

Éppen ez a közös történelmi tudat teremt fogékony légkört a népi és történelmi tárgyak feldolgozására ösztönző bécsi hazafias romantika számára: a szász költők és írók nemcsak saját népük múltját aknázzák ki irodalmilag, hanem a magyarságét is. A bécsi romantika szellemében írja meg például Ch. Heyser Báthory Istvánról szóló hőskölteményét. A magyar reformmozgalom lendülete és Széchenyi munkássága is magával ragadja a szász értelmiség egy részét; Ch. Flechtenmacher jogtudós és költő, a nyugati eszmék lelkes hirdetője Erdélyben, terjedelmes költeményben dicsőíti Széchenyi Duna-szabályozó művét. Még tovább megy a hányatott életű A. Brecht von Brechtenberg közíró és költő: a magyar reformmozgalom hatása alatt elszakad népétől, a pesti német sajtó szolgálatába áll, és a német polgárság beolvadásának szükségességét hirdeti.

A harmincas évektől kezdve erősen terjedő politikai liberalizmust a szászok sajátos módon illesztik be hagyományos népi ideológiájukba. Természetes, hogy a magyar liberális politika külső nyelvterjesztési törekvéseivel szemben szenvedélyes harcot kezdenek; egyben azonban tagadhatatlanul rokonszenveznek a magyar közélet haladó irányával, és sajtójukban, különösen a harmincas évek vége felé alapított *Kronstädter Zeitung*-ban ugyanolyan szólamokban hirdetik az elavult szász közigazgatás korszerűsítésének szükségességét, mint a magyar lapok. Igaz ugyan, hogy ugyanaz a nemzedék, mely a liberalizmus szellemében való belső megújódást sürgeti, 1848-ban az osztrákok táborába tereli a szászságot, és legképzettebb liberális politikuskuk, St. L. Roth mint császári generális megbízottja s a magyar statáriális bíróság elítélte hal meg. De éppen Roth bizonyítja meggyőzően korábbi állásfoglalásával, hogy a szász közvélemény jelentékeny része még a privilégiumokért folytatott harc hevében sem állott lelkiileg távol a magyarságtól. Roth 1842-ben kiadott *Der Sprachkampf in Siebenbürgen* c. röpiratában kitűnő dialektikával és tisztánlátással foglalkozik a különböző fajú és nyelvű népek együttélésének kérdésével, mely szerinte immár egész Európa középponti problémája. A közeledés őszinte szándékával fordult a magyarsághoz és tele van a megegyezés reményével, melynek emelkedett hangon ad kifejezést:

„Mögen auch immerhin unsere zwei Nationen wie zwei Bäume durch das Flösschen unserer Sprache getrennt sein, in der Höhe der Humanität küssen und umarmen sich die Zweige und Aeste und neigen gegeneinander die Blüten und Düfte ihrer Wipfel wie Brautleute ihre Blumensträuße.“

Ebben a békülékeny, megegyezésben reménykedő légkörben keletkezik a szászok nemzeti dala is, mely ezekben a verssorokban csendül ki:

*Siebenbürgen, süsse Heimat,
unser teures Vaterland,
sei gegrüsst in deiner Schöne
und um alle deine Söhne
schlinge sich der Eintracht Band!*

Nincs itt egyetlen hang sem, mely nagynémet tudatra, vagy legalább szász nemzeti érzésre mutatna. Erdély jóléte, Erdély fiainak egyetértése az, mely mint leghőbb óhaj az egész dalt áthatja. Ez a dal azt bizonyítja, hogy az erdélyi sorsközösség – legalábbis ezekben az években – a szász nép élő patriotizmusának egyik alkatelemévé vált.

1848-ban a magyar–szász kapcsolatok újabb teherpróbája következik. Az Erdély uniója körül fellángoló harc ismét élesen szembeállítja egymással a két népet. A szász értelmiség nagy többsége – az erdélyi magyarság egy részével egyetértve – az unió ellen küzd. Az uniót ellenzők legszenvedélyesebb irodalmi képviselője, a regényíró D. Roth közös arcvonaltalan akarja egyesíteni a szászokat és románokat. *Von der Union* c. röpirata végletesen elfogult a magyarsággal szemben. Jellemző, hogy Roth a magyar csapatok előnyomulásakor Havaselvére menekült. Merész tervét – Erdélynek Moldvával és Oláhországgal való egyesítését az osztrák császár uralma alatt – saját néptársai alig tekintették kevésbé agyémnek, mint a magyarok vagy a románok. Álláspontját ismerve nem csodálkozhatunk azon, hogy szépirodalmi munkáiban is csak torzképeket ad a magyarságról. Jellemző, hogy *Der Pfarrhof von Kleinschenk* c. novellájában Gyulafi kuruc vezér és a szép Ilona grófnő szerelmi történetét

egy Mustez nevű román béreslegénnyel juttatja szerencsés befejezéshez.

Roth és a hozzá hasonlóan gondolkodók mellett mérsékeltebbek is akadnak a szász értelmiség körében, akik – mint K. Gooss jelentős közíró – a legnagyobb nyomatékkal hirdetik az unió és a szorosabb magyar–szász művelődési együttműködés szükségességét. Egyesek még tovább mennek, és legalább átmenetileg a magyar szabadságmozgalom híveivé szegődnek. A költő és regényíró J. Marlin a szászok egyik legérdekesebb íróegyénsége, akit az erdélyi szász irodalomtörténet-írás szívesen hasonlít Petőfihez. Marlin eleinte úgy gondolkodik az erdélyi kérdésről, mint D. Roth; majd az unióért lelkesedik. Aztán világszabadságról álmodozik, és csatlakozik a magyar szabadságharcához – mint a nagy világszabadságharc egyik első szakaszához. Pestre megy, beáll nemzetőrnek, és a szerkesztésében megjelenő *Pesther Zeitung* egyik irányt jelölő cikkében „Politisches Programm an die Siebenbürger Sachsen” címmel próbálja megnyerni szűkebb honfitársait a magyar szabadság ügyének. Sajnálunk kell, hogy egyetlen magyar tárgyú szépirodalmi műve, *Klara von Visegrad* c. történeti drámája a pesti német színház égése alkalmával elpusztult. A nyugtalan vérű költőnek egyébként a magyar táborban sincs sokáig maradása: nemsokára osztrák szolgálatban fejezi be rövid, hányatott életét.

A magyar szabadságért lelkesedő Marlinnak nem sok követője akadt a szászok soraiban: a többség szívósan kitart a különállás és főképp a privilégiumok védelmében. Annál szembetűnőbb az érzelmi közeledés a magyarsághoz a szabadságharcot követő abszolutizmus éveiben. A magyar rokonszenv ott is kivirul, ahol azelőtt semmi talaja nem volt. Molnár György 1852-ben Brassóban járva, színtársulatával egy öreg szász generálisnéra akad, aki úgy nekibuzdul a magyarságnak, hogy ingyen engedi át házát a magyar színészeknek. Pedig a színészek könnyen fizethetnének, hiszen mindenki tódul a színházba, a szászok éppen úgy tüntetnek a magyar színészet mellett, akár a „legtüzesebb székely atyafiak, mikor ezek hideg-komoly sodrubból kijönnek”. Bezzeg megértik most a szászok a magyarokat, „mert tapasztalják, hogy nekik éppen úgy osztozniuk kell a

magyarok keserűségében, mint ha nem is ellenük, hanem velük harcoltak volna az osztrákok ellen. Persze a boldogtalan isten-adták azt képzelték, hogy a magyarok leveretése után ezek hússos fazekából nekik extra vurstot fog majd Bécs csinálni”. Most a kiábrándulás és csalódás a magyarok mellé állítja őket.

Ha nem is fogadjuk el teljes egészében hitelesnek Molnár György előadását, annyit tényként állapíthatunk meg, hogy az ötvenes években a magyar–szász közeledésnek a művelődés terén is számos tanújelével találkozunk.

Ezt a közeledést az alkotmányosság helyreállítása és a kiegyezés után újból súlyos feszültség váltja fel. Újra fellángol a harc a különállásért és privilégiumokért, s ez a harc a szászok szellemi életében is híven tükröződik. A hatvanas és hetvenes években „aranykorát” élő erdélyi szász irodalom szellemi tartalmát – mint legkitűnőbb kutatója, K. K. Klein megállapítja – „a magyar egységállam” elleni küzdelem alkotja. Kedvelt műfajai a Schiller nyomdokain járó történeti dráma és a nagyszabású historiai képeket kedvelő, irányzatosságában kissé túlhangsúlyozott regény. A képzelőerő hiánya, a nehézkes forma és nyelv jellemzik a szász irodalom alkotásait. Igazi értékük nem művészi, hanem népnevelő és népi öntudatot ébren tartó hatásukban rejlik. De ezekben az években is szép számmal akadnak szász írók, akik szívesen fogadják a magyar művelődésből kiinduló ösztönzéseket. G. W. Henning, írói nevén Ervin Sachs gazdag csokorra való költeményt ad ki német fordításban Kisfaludy Károlytól, Vörösmartytól, Petőfitől, Gyulai Páltól és más magyar költőktől. Főképp Petőfi verseit népszerűsítik saját népük körében és Németországban W. Hermann és H. Melas.

Nyugodtabb légkörben fejlődnek tovább a magyar–szász művelődési kapcsolatok, amikor Tisza Kálmán kormányának bukása után politikai téren is közeledés jön létre a magyarság és a szászok között. Különös játéka a sorsnak, hogy a szászok éppen azzal a Szapáry gróffal jutnak politikai megegyezésre, akit hivatalos képviselőjük az önálló szász közigazgatás megszüntetése alkalmával 1876-ban a „fennálló törvények megsértése miatt” vád alá akart helyezni. Még jelentősebb lépés a ma-

gyar–szász szellemi kapcsolatok további alakulása szempontjából a *Die Karpathen*, A. Meschendörfer folyóiratának megindulása. Nem jelentéktelen körülmény, hogy ez a folyóirat körülbelül egy időben indul a *Nyugattal*, melynek tartalmától is sokat kap. Meschendörfer minden politikumot száműz lapjából, és egyre fokozódó figyelemmel fordul a többi erdélyi nép irodalma, különösen a magyar irodalom felé; éppen a *Nyugat* köréhez tartozó költők és írók szenvedélyes viták középpontjában álló alkotásait ismerteti meg honfitársaival sok megértéssel, sikerült műfordításokban. A *Karpathen*ben jelennek meg többek között E. Schullerus és E. Hajek, az újabb szász irodalom két legtudósabb, legbiztosabb ízlésű nyelvművésze Ady-fordításai.

Az ország feldarabolását követő esztendőök tanulságai és az erdélyi magyar írók ösztönzése nyomán a magyar–szász művelődési kapcsolatok újra megélénkülnek. Legtevékenyebb hirdetőjük a szászok részéről H. Zillich, a *Klingsor* c. folyóirat szerkesztője. A Zillich szerkesztette folyóirat irányára talán legjobban az a tanulmány világít rá, mely „Persönlichkeiten Siebenbürgens” címmel az erdélyi szellemi élet feladatait vizsgálja, állandó, minden politikai változással szemben megálló szerves együttműködést sürgetve Erdély népei között művelődési téren.

Nem tudjuk, mi lesz a jövője a *Klingsor* követelte közös erdélyi élettudatnak és életakarásnak. De bízunk kell a magyar–szász művelődési kapcsolatok további megszilárdulásában, mert a szászok eddigi útja meggyőzően tanít arra, hogy az erdélyi életközösséget csak súlyos erkölcsi és anyagi erővesztések árán lehet figyelmen kívül hagyni.